

Sygn. akt I ACa 381/20

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 8 stycznia 2021 r.

Sąd Apelacyjny w Warszawie I Wydział Cywilny w składzie następującym:

Przewodniczący: SSA Beata Kozłowska (spr.)

Sędziowie: SA Roman Dziczek

SO (del.) Dagmara Olczak-Dąbrowska

po rozpoznaniu w dniu 8 stycznia 2021 r. w Warszawie

na posiedzeniu niejawnym

sprawy z powództwa M. F.

przeciwko M. S. (1)

o ustalenie

na skutek apelacji powódki

od wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie

z dnia 1 kwietnia 2020 r., sygn. akt I C 70/19

I. oddała apelację,

II. nie obciąża powódki kosztami postępowania apelacyjnego.

Roman Dziczek Beata Kozłowska Dagmara Olczak-Dąbrowska

Sygn. akt I ACa 381/20

UZASADNIENIE

Powódka M. F. wniosła na podstawie art. 189 k.p.c. o stwierdzenie nieważności umowy darowizny, zawartej pomiędzy O. S. a M. S. (1) w dniu 20 czerwca 1998 r. w formie dokumentu zatytułowanego „(...)” autorstwa J. P. – z uwagi na brak złożenia oświadczenia woli przez darczyńcę. Jako uzasadnienie swojego żądania powódka wskazała, iż jest przekonana, że podpis O. S. pod powyższą umową został sfalszowany.

Pozwany M. S. (1) w odpowiedzi na pozew wniósł o oddalenie powództwa w całości oraz o zasądzenie od powódki M. F. na jego rzecz zwrotu kosztów procesu.

Wyrokiem z dnia 1 kwietnia 2020 roku Sąd Okręgowy w Warszawie:

1. oddalił powództwo;

2. odstąpił od obciążania powódki M. F. nieuiszczonymi kosztami sądowymi, od obowiązku poniesienia których została zwolniona, przejmując je na rachunek Skarbu Państwa – kasy Sądu Okręgowego w Warszawie;

3. zasądził od M. F. na rzecz M. S. (1) kwotę 10 800 zł tytułem zwrotu kosztów postępowania.

Swe rozstrzygnięcie Sąd Okręgowy oparł na następujących ustaleniach faktycznych i ocenach prawnych:

W piśmie z dnia 20 czerwca 1998 r. O. S. oświadczył, że zgodnie z wolą jego matki M. S. (2), zmarłej w dniu 4 maja 1996 r., przekazuje swojemu synowi M. S. (1) wszelkie prawa i obowiązki do kolekcji „Prace J. P. (rysunki, obrazy, grafiki)” wpisanej do rejestru zabytków pod numerem B- (...) na podstawie wpisu nr (...) z(...) O. S. pragnąc w ten sposób wyrazić mu uznanie i wdzięczność za bezinteresowną opiekę nad kolekcją zobowiązał M. S. (1) do kontynuowania opieki zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi wynikającymi z wpisu do rejestru zabytków oraz do jej powiększania w miarę możliwości. Kolekcja została wydana M. S. (1).

Spadek po O. S., zmarłym 21 listopada 2008 r. w P. nabyła żona B. S. w 2/5 częściach spadku, córka E. S., wnuczka A. D. i M. F. po 1/5 części spadku.

W Sądzie Okręgowym w Warszawie toczyła się sprawa z powództwa M. F. i B. S. przeciwko M. S. (1) pod sygn. (...) o wydanie rzeczy tj. spornej kolekcji obrazów.

Powyższy stan faktyczny Sąd Okręgowy ustalił na podstawie dowodów z dokumentów zgromadzonych w aktach niniejszej sprawy oraz opierając się na wiedzy składu orzekającego powziętej z urzędu przez Sąd w toku wykonywanych przezeń czynności sądowych, natomiast fakt wydania kolekcji pozwanemu był pomiędzy stronami bezsporny.

Wobec powyższego, Sąd Okręgowy oddalił wnioski dowodowe powódki, jako nie mające istotnego znaczenia dla rozstrzygnięcia sprawy, mające wykazać fakty bezsporne, nieistotne dla rozstrzygnięcia sprawy lub udowodnione zgodnie z twierdzeniem powódek, nieprzydatne do wykazania danych faktów, a także zmierzające jedynie do przedłużenia postępowania (art. 235² § 1 pkt 2, 3 i 5 k.p.c.). Sąd Okręgowy oddalił wnioski dowodowe pozwanego, jako mające wykazać fakty bezsporne, nieistotne dla rozstrzygnięcia sprawy lub udowodnione zgodnie z twierdzeniem pozwanego (art. 235² § 1 pkt 2 k.p.c.).

Sąd Okręgowy uznał powództwo jako niezasadne. Przedmiotem żądania M. F. było ustalenie nieważności umowy zatytułowanej „Przekazanie praw do kolekcji obrazów” autorstwa J. P., zawartej w formie pisemnej pomiędzy O. S. a M. S. (1) w dniu 20 czerwca 1998 r., z uwagi na sfalszowanie podpisu darczyńcy pod treścią oświadczenia woli. Żądanie zostało oparte o art. 189 k.p.c., zgodnie z którym powód może żądać ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, gdy ma w tym interes prawny. Pomimo, że zacytowany przepis umieszczony jest w kodeksie postępowania cywilnego to ma charakter materialnoprawny, gdyż stanowi podstawę dochodzenia roszczeń.

Uwzględnienie powództwa opartego na art. 189 k.p.c. wymaga łącznego spełnienia dwóch przesłanek, a więc istnienia interesu prawnego w żądaniu udzielenia ochrony prawnej przez wydanie wyroku ustalającego oraz ustalenia istnienia albo nieistnienia danego stosunku prawnego lub prawa. Obie przesłanki muszą być spełnione łącznie w dniu zamknięcia rozprawy, nie zaś w dniu wytoczenia powództwa.

W nauce prawa procesowego przyjmuje się, że zapadłe w sprawach wszczętych na podstawie art. 189 k.p.c. wyroki ustalające mają charakter deklaracyjny oraz – że jako środek ochronny stosunków cywilnoprawnych – służą usunięciu sporu lub stanu niepewności co do prawa lub stosunku prawnego. Żądanie ustalenia może przy tym odnieść skutek tylko w określonych sytuacjach, a znajduje to wyraz w podstawie powództwa o ustalenie, którą jest interes prawny.

Wedle art. 189 k.p.c. interes prawny występuje wówczas, gdy istnieje niepewność stosunku prawnego lub prawa, zarówno z przyczyn faktycznych, jak i prawnych. Niepewność ta powinna być jednak obiektywna, czyli zachodzić

według rozumnej oceny sytuacji, a nie tylko według odczucia powoda. Interes prawny w rozumieniu wskazanego przepisu występuje tylko wówczas, gdy zachodzi potrzeba udzielenia ochrony prawnej, nie istnieje natomiast w okolicznościach ukształtowanych jednoznacznie stanem prawnym i niekwestionowanymi zdarzeniami prawnymi. Powództwo z art. 189 k.p.c. musi być zatem celowe, ma bowiem spełniać realną funkcję prawną.

W świetle art. 189 k.p.c. interes prawny, jako przesłanka powództwa o ustalenie, która, w sposób niezależny od innych wymaganych przez prawo materialne lub procesowe okoliczności, warunkuje określony skutek tego powództwa, należy do grupy przesłanek merytorycznych. Tak więc, interes prawny, jego istnienie, jako przesłanka merytoryczna powództwa o ustalenie stosunku prawnego lub prawa, decyduje o dopuszczalności badania i ustalania prawdziwości twierdzeń powoda, że wymieniony w powództwie stosunek prawny lub prawo istnieje/nie istnieje. Wykazanie zatem prawdziwości twierdzeń powoda o tym, że dany stosunek prawny lub prawo rzeczywiście istnieje/nie istnieje, jest co prawda nieodzowną, ale jednak dopiero kolejną, drugą przesłanką merytoryczną powództwa o ustalenie. W doktrynie i orzecznictwie podkreśla się, że pierwsza z wymienionych przesłanek jest przesłanką skuteczności, druga zaś przesłanką zasadności powództwa.

W okolicznościach rozpoznawanej sprawy uwzględnienie powództwa M. F. o ustalenie nieważności umowy darowizny uzależnione było zatem nie tylko od wykazania nieważności umowy, ale w pierwszej kolejności od wykazania występowania po stronie powódki interesu prawnego w uzyskaniu takiego orzeczenia.

Powódka winna zatem w pierwszej kolejności wykazać, że powstała taka sytuacja, w której ważność umowy darowizny zawartej w formie pisemnej pomiędzy O. S. a M. S. (1) w dniu 20 czerwca 1998 r. oddziaływa na jej sferę prawną i dlatego konieczne jest stwierdzenie nieważności umowy wyrokiem sądu. Interes prawny zachodzi, jeżeli sam skutek, jaki wywoła uprawomocnienie się wyroku ustalającego, zapewni powodowi ochronę jego prawnie chronionych interesów, czyli definitywnie zakończy spór istniejący lub prewencyjnie zapobiegnie powstaniu takiego sporu w przyszłości. Brak interesu prawnego w rozumieniu przepisu art. 189 k.p.c. zachodzi wówczas gdy stan niepewności może być usunięty w drodze dalej idącego powództwa o świadczenie lub innego powództwa albo w drodze podjęcia obrony w toku wytoczonej przez pozwanego odrębnej sprawy o świadczenie. Wówczas ustalenie stosunku prawnego lub prawa następuje przesłankowo.

Fakt wystąpienia okoliczności powinien być udokumentowany dowodami, chyba że chodzi o okoliczności powszechnie znane (tzw. notoria powszechne, art. 228 § 1 k.c.) albo znane sądowi z urzędu (tzw. notoria sądowe, art. 228 § 2 k.c.) N. sądowa obejmuje jedynie fakty znane sądowi z działalności urzędowej, o których sąd dowiedział się przy rozpoznawaniu innej sprawy. Do uwzględnienia faktów znanych z urzędu, konieczne jest bezpośrednie zetknięcie się sądu orzekającego (a dokładnie sędziego) z okolicznościami faktycznymi przy dokonywaniu czynności procesowych, a więc w ramach własnej działalności orzeczniczej. Bezwzględnym warunkiem dopuszczalności ich powołania na uzasadnienie rozstrzygnięcia jest powołanie ich w toku rozprawy i umożliwienie stronom wypowiedzenia się co do nich, co wynika wprost z literalnego brzmienia powołanego przepisu.

Przenosząc poczynione rozważania na realia niniejszej sprawy Sąd uwzględnił zatem okoliczności faktyczne, o których wiedzę powziął z urzędu, przy prowadzeniu przez ten sam skład orzekający sprawy z powództwa M. F. i B. S. przeciwko M. S. (1) pod sygn. I C 1017/11 o wydanie rzeczy oraz stwierdził, że skoro wcześniej wystąpiono z powództwem o świadczenie (spowodowanie określonego sposobu zachowania pozwanego – wydanie rzeczy) i sprawa ta została prawomocnie zakończona oddaleniem zarówno powództwa, jak i apelacji powódek od wyroku sądu I instancji, to niedopuszczalne jest powództwo o ustalenie, którego w niniejszym postępowaniu domaga się powódka. Sąd Okręgowy wskazał, że w toku rozpoznawania wyżej wymienionej sprawy o wydanie rzeczy powódki nie kwestionowały wiarygodności spornego dokumentu umowy darowizny, a tym bardziej widniejącego na nim podpisu złożonego przez O. S.. Powództwo o świadczenie jest dalej idącym żądaniem, a stan niepewności prawnej mógł być usunięty w drodze tegoż postępowania, w związku z czym M. F. po wyczerpaniu tej możliwości nie przysługuje interes prawny w ustaleniu prawa, a badanie drugiej z przesłanek określonej w art. 189 k.p.c. tj. ustalenie nieważności umowy darowizny, zawartej pomiędzy O. S. a M. S. (1) w dniu(...) w formie dokumentu zatytułowanego „(...)” autorstwa J. P. było zbędne.

Mając powyższe na uwadze Sąd Okręgowy powództwo o ustalenie oddalił.

Na podstawie art. 113 ust. 1 ustawy z dnia 28 lipca 2005 roku o kosztach sądowych w sprawach cywilnych w zw. z art. 102 k.p.c. Sąd Okręgowy odstąpił od obciążenia powódki kosztami sądowymi, od poniesienia których została uprzednio zwolniona i przejął je na rachunek Skarbu Państwa, mając na uwadze przede wszystkim względy natury podmiotowej związane z sytuacją finansową i życiową powódki.

Sąd Okręgowy rozstrzygając o kosztach sądowych stosownie do wyniku sporu, zgodnie z art. 98 k.p.c. nałożył na powódkę, jako przegrywającą stronę postępowania, obowiązek zwrotu kosztów procesu pozwanemu, tj. kwotę 10.800 zł, którą ustalił w oparciu o regulację § 2 pkt 7 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. sprawie opłat za czynności adwokackie.

Mając powyższe na uwadze Sąd Okręgowy na podstawie wskazanych przepisów orzekł jak w sentencji wyroku.

Apelację od powyższego wyroku wniosła powódka, zaskarżając go w całości i zarzucając:

1) naruszenie art. 189 k.p.c. poprzez jego błędną wykładnię i w konsekwencji uznanie, że powódka nie udowodniła interesu prawnego stanowiącego niezbędną przesłankę wystąpienia z takim roszczeniem, w sytuacji gdy taki interes niewątpliwie ma i udowodniła go w wystarczającym stopniu,

2) naruszenie art. 888 k.c. poprzez jego błędną wykładnię i w konsekwencji uznanie, że dokument z dnia 20 czerwca 1998 r. (zatytułowany „(...) Prace (...)”) jest pisemną umową darowizny przedmiotowej kolekcji obrazów, w sytuacji gdy znajduje się na nim wyłącznie jeden (i do tego sfalszowany) podpis O. S.,

3) art. 366 k.p.c. (powaga rzeczy osądzonej) poprzez uznanie, że „skoro wcześniej wystąpiono z powództwem o świadczenie i sprawa ta została prawomocnie zakończona (...) to niedopuszczalne jest powództwo o ustalenie” - roszczenie windykacyjne oraz żądanie ustalenia nieistnienia stosunku prawnego są odrębnymi roszczeniami i nie można tu mówić o res iudicata. Rozpatrując roszczenie o wydanie kolekcji obrazów przez M. S. (1) (...) Sąd Okręgowy nie badał kwestii ważności podpisu pod dokumentem, gdyż zarzut ten nie był wówczas przez stronę powodową podnoszony.

4) nie jest prawdą, że stan niepewności prawnej mógł zostać usunięty w postępowaniu (...) (tj. w postępowaniu o wydanie kolekcji obrazów) - opinia biegłego grafologa A. W. ze (...) Laboratorium (...) wskazująca na wysoce prawdopodobne sfalszowanie podpisu została sporządzona dnia 24 października 2014 r. (została ona załączona do pozwu w niniejszej sprawie) i powódka otrzymała ją tuż przed wydaniem wyroku przez Sąd Apelacyjny w Warszawie dnia 7.11.2014 r. Powódka chciała przedstawić go Sądowi, jednak Sąd Apelacyjny w Warszawie oddalił ten wniosek jako spóźniony (...). Powódka pozbawiona została zatem możliwości wystąpienia z uargumentowanym posiadaną opinią grafologa zarzutem nieważności podpisu pod dokumentem.

5) oddalenie wniosków nr 2 i 3 pozwu (tj. wniosku o przedstawienie przez pozwanego oryginału dokumentu oraz wniosku o wezwanie biegłego grafologa) jako nieistotnych do rozstrzygnięcia sprawy, będące konsekwencją braku merytorycznego jej rozpatrzenia z uwagi na rzekome niespełnienie przez powódkę przesłanek z art. 189 k.p.c. (tj. stawiam zarzut braku rozpoznania istoty sprawy przez Sąd I Instancji).

Podnosząc powyższe zarzuty powódka wniosła o:

1) zmianę zaskarżonego wyroku poprzez stwierdzenie nieważności umowy darowizny prac autorstwa J. P. (w przypadku uznania przez Sąd, że jest to w ogóle pisemna umowa darowizny), bądź - w przypadku uznania, że Sąd I Instancji nie rozpoznał istoty sprawy - uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania,

2) zasądzenie od pozwanego na rzecz powódki kosztów procesu za każdą z instancji,

3) zwolnienie powódki od wszelkich kosztów związanych z wniesieniem apelacji.

Pozwany w odpowiedzi na apelację wniósł o jej oddalenie oraz o zasądzenie od powódki M. F. na rzecz pozwanego M. S. (1) zwrotu kosztów postępowania apelacyjnego.

Sąd Apelacyjny zważył, co następuje:

Apelacja nie zasługiwała na uwzględnienie.

Powódka nie zdołała podważyć rozstrzygnięcia Sądu I-ej instancji, który stwierdził brak po jej stronie interesu prawnego w żądaniu ustalenia nieważności umowy darowizny, zawartej pomiędzy O. S. a M. S. (1) w dniu 20 czerwca 1998 r., której przedmiotem była kolekcja obrazów autorstwa J. P..

Wbrew zarzutom apelacji powództwo o ustalenie nieistnienia stosunku prawnego nie było bowiem jedynym i niezbędnym środkiem ochrony praw powódki. W przypadku nieważności umowy darowizny uzyskaniu przez M. F., jako współwłaścicielkę, władztwa nad obrazami wchodzącymi w skład ww. kolekcji obrazów autorstwa J. P., służyć mogłoby dalej idące powództwo o świadczenie. Niekwestionowany jest w niniejszej sprawie fakt, że objęte sporem pomiędzy stronami dzieła sztuki znajdują się w posiadaniu pozwanego, a zatem właściwą formą obrony praw osoby twierdzącej, że posiada skuteczny przeciwko M. S. (1) tytuł prawny do władania tymi obrazami, jest roszczenie o wydanie tychże dzieł. Jak zaś trafnie wyjaśnił w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku Sąd Okręgowy zgodnie z ugruntowanym w orzecznictwie poglądem, sytuacja, gdy stan niepewności prawnej może być usunięty w drodze dalej idącego powództwa o świadczenie, gdzie ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa będzie następowało przesłankowo, brak interesu prawnego w żądaniu ustalenia, o którym stanowi art. 189 k.p.c. Istnienie interesu prawnego w żądaniu ustalenia stanowi zaś merytoryczną przesłankę zasadności powództwa opartego o art. 189 k.p.c. Tym samym już samo stwierdzenie braku takiego interesu po stronie powódki skutkowało oddaleniem powództwa bez potrzeby prowadzenia dalszego postępowania celem weryfikacji prawidłowości twierdzenia o nieważności spornej umowy darowizny.

Co więcej zauważyć należy, że M. F. występowała już przeciwko M. S. (1) z powództwem o nakazanie wydania rzeczy ruchomych składających się na ww. kolekcję obrazów. Powództwo to zostało jednak oddalone wyrokiem Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 24 września 2012 roku (...), a apelacja powódki od tego wyroku została oddalona wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 listopada 2014 roku (...). Występując aktualnie z żądaniem ustalenia nieważności umowy darowizny zawartej pomiędzy O. S. i M. S. (1) w dniu 20 czerwca 1998 r. powódka zmierza zatem w istocie do podważenia zapadłych wówczas – niekorzystnych dla strony powodowej – rozstrzygnięć. Tymczasem żądanie ustalenia okoliczności faktycznych stanowiących podstawę rozstrzygnięcia w innej sprawie w odmienny niż uprzednio sposób, nie może odnieść skutku. Podnosząc zarzut naruszenia art. 366 k.p.c. skarżąca zdaje się mylić powagę rzeczy osądzonej z mocą wiążącą orzeczenia, o której stanowi art. 365 k.p.c. Roszczenie windykacyjne oraz żądanie ustalenia nieistnienia stosunku prawnego są roszczeniami o odmiennej treści, stąd też brak było podstaw do odrzucenia pozwu w niniejszej sprawie z uwagi na powagę rzeczy osądzonej. Okoliczności ta nie zmienia jednak faktu, że sąd orzekający w niniejszej sprawie był związany ustaleniami faktycznymi dokonanyymi uprzednio i będącymi podstawą rozstrzygnięcia w sprawie o wydanie będących przedmiotem sporu pomiędzy stronami obrazów. Związanie wyrokiem sądu cywilnego oznacza brak możliwości zignorowania zarówno ustaleń faktycznych stanowiących bezpośrednio podstawę rozstrzygnięcia, jak i podstawy prawnej. Nie jest dopuszczalne odmienne ustalenie zaistnienia, przebiegu i oceny istotnych dla danego stosunku prawnego zdarzeń faktycznych w kolejnych procesach sądowych między tymi samymi stronami, chociażby przedmiot tych spraw się różnił. Zakazane jest również prowadzenie postępowania dowodowego na okoliczności podważające ustalenia faktyczne zawarte w wiążącym orzeczeniu.

Z powyższych względów skutku nie mogły też odnieść zarzuty błędnego uznania, że dokument z dnia 20 czerwca 1998 r. (zatytułowany „(...) Prace (...)”) jest pisemną umową darowizny przedmiotowej kolekcji obrazów, jaki i zarzuty zmierzające do podważenia decyzji o oddaleniu wniosków dowodowych z punktów 2 i 3 pozwu (tj. wniosku

o przedstawienie przez pozwanego oryginału dokumentu oraz wniosku o wezwanie biegłego grafologa). Dokonanie ustaleń odmiennych od przyjętych za podstawę rozstrzygnięcia w wyrokach Sądu Okręgowego z dnia 24 września 2012 roku (...) oraz Sądu Apelacyjnego z dnia 7 listopada 2014 roku (...) byłoby bowiem niedopuszczalne z uwagi na związanie sądów orzekających w niniejszej sprawie uprzednio zapadłymi wyrokami.

O zasadności apelacji nie może też świadczyć twierdzenie powódki jakoby została pozbawiona w toku poprzedniego procesu możliwości wystąpienia z uargumentowanym zarzutem nieważności podpisu O. S. pod dokumentem zatytułowanym „(...) Prace (...)”. W ramach niniejszego postępowania sąd orzekający nie jest uprawniony do oceny prawidłowości poprzednich – prawomocnie już zakończonych – postępowań. Na marginesie jedynie wspomnieć należy, że uważna analiza uzasadnienia wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 7 listopada 2014 roku (...) wskazuje, że już uprzednio powódka podnosiła zarzut sfalszowania podpisu pod ww. dokumentem, a zarzut ten nie został uwzględniony. Kwestionowanie decyzji procesowych zapadłych w poprzednim postępowaniu nie może zaś następować poprzez wytoczenie kolejnego powództwa z żądaniem dokonania odmiennych ustaleń. Wzruszanie prawomocnych orzeczeń jest możliwe jedynie w drodze zastosowania specjalnie ku temu przewidzianych środków pod warunkiem zrealizowania przesłanek ich zastosowania.

Mając na uwadze powyższe Sąd Apelacyjny na podstawie art. 385 k.p.c. oddalił apelację strony powodowej jako niezasadną.

O kosztach postępowania apelacyjnego orzeczono na podstawie art. 102 k.p.c., odstępując od obciążenia nimi powódki. Sytuacja życiowa, w tym stan zdrowia oraz sytuacji materialna M. F. – która legła u podstaw udzielenia powódce zwolnienia od kosztów sądowych - skłania do wniosku, że obciążenie powódki kosztami postępowania zgodnie z wynikiem sporu byłoby sprzeczne ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. Sąd Apelacyjny uznał zatem, że zachodzi „przypadek szczególnie uzasadniony” uprawniający stosownie do art. 102 k.p.c. do odstąpienia od obciążenia kosztami postępowania strony, która przegrała spór.

Roman Dziczek Beata Kozłowska Dagmara Olczak-Dąbrowska